

УДК 340.15

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.1.3>

СФЕРА ВІЙСЬКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ДОБИ ДИРЕКТОРІЇ (ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ)

Вовк О.Й.,
кандидат юридичних, доцент,
доцент кафедри теорії та історії права та держави
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-0094-6106
e-mail: v0902@ukr.net

Вовк О.Й. Сфера військового законодавства Української Народної Республіки доби Директорії (історико-правовий аналіз).

Стаття присвячена авторському дослідженню системі актів військового законодавства Української Народної Республіки доби правління Директорії, встановлюється їх загальний і спеціальний поділ за видами та інститутами правового регулювання суспільно-політичних відносин у воєнній сфері. Робота здійснена зі застосуванням світоглядних, загальнонаукових, спеціально та конкретно-наукових методах пізнання – з яких перевага надається історико-правовому методу, що характеризує значимість норм вітчизняного військового законодавства кінця 1918 – протягом 1920 років.

Зазначено, що законодавча діяльність Директорії як найвищого органу влади УНР, в тому числі у воєнній сфері, характеризується трьома періодами знаходження при владі в Україні: 1) повстанській (15 листопада – 14 грудня 1918 року; 2) самопроголошення (15 грудня 1918 – 21 січня 1919 років); 3) легітимності (28 січня 1919 – кінець 1920 років). Визначено, що під військовим законодавством УНР доби Директорії потрібно розуміти – сукупність юридичних актів, у яких закріплені норми, що регулюють правові відносини у воєнній сфері, військовому будівництві і функціонуванні збройних сил держави. Вказано, що до джерел військового права УНР Директорії можна віднести: революційні правові звичаї; нормативними актами бувшої імперії та Тимчасового уряду, універсали та закони УНР доби Центральної Ради, правові акти Гетьманату, норми військового права УНР Директорії, міжнародно-правові договори з іноземними державами, оперативні накази і розпорядженнями військового командування Української армії УНР вищого рівня, судова практика воєнних трибуналів тощо.

Встановлено, що до суб'єктів законодавчої ініціативи у воєнній сфері УНР Директорії відносились Директорія УНР, Рада Народних міністрів, міністерство військових справ, Головний Отаман С. Петлюра, Штаб Української армії тощо, які вносили на розгляд наступні види правових актів: закони, накази, звернення, декларації відозви тощо.

Проаналізовано правові інститути, що охоплювалися сферою військового законодавства УНР Директорії, до яких відносились: інститут забезпечення воєнної безпеки держави; інститут проходження військової служби та виконання військового обов'язку; інститут демократичного державного та цивільного контролю збройних сил УНР; інститут протидії інформаційної небезпеки у воєнній сфері; інститут матеріального та фінансового забезпечення функціонування збройних сил; інститут захисту цивільного населення під час збройних дій; інститут юридичної відповідальності військовослужбовців тощо.

Пропонується у висновку звернути увагу в наступних перспективних дослідженнях з даного періоду на порівнянні особливостей юридичного оформлення мілітарних реформ в новоутворених державах, що виникли на просторі Європи після Першої Світової війни поряд з УНР.

Ключові слова: законодавство, Директорія, правові акти, інститути, воєнна сфера, збройні сили, військове будівництво.

Vovk O.Y. The sphere of military legislation of the Ukrainian People's Republic of the Directory era (historical and legal analysis).

The article is devoted to the author's study of the system of acts of military legislation of the Ukrainian People's Republic of the Directory era, their general and special division is established by types and institutions of legal regulation of socio-political relations in the military sphere. The work was carried out using worldview, general scientific, special and specific scientific methods of cognition – of which the historical and legal method is preferred, which characterizes the significance of the norms of domestic military legislation of the end of 1918 – during the 1920s.

It is noted that the legislative activity of the Directory as the highest authority of the UNR, including in the military sphere, is characterized by three periods of being in power in Ukraine: 1) insurgent (November 15 – December 14, 1918; 2) self-proclaimed (December 15, 1918 – January 21, 1919); 3) legitimacy (January 28, 1919 – the end of 1920). It is determined that the military legislation of the UNR of the Directory era should be understood as a set of legal acts that enshrine the norms regulating legal relations in the military sphere, military construction and functioning of the state's armed forces. It is indicated that the sources of the military law of the UNR Directory include: revolutionary legal customs; regulatory acts of the former empire and the Provisional Government, universals and laws of the UNR of the time of the Central Rada, legal acts of the Hetmanate, norms of military law of the UNR Directory, international legal treaties with foreign states, operational orders and orders of the military command of the Ukrainian Army of the UNR of higher level, judicial practice of military tribunals, etc.

It was established that the subjects of legislative initiative in the military sphere of the UNR Directory included the UNR Directory, the Council of People's Ministers, the Ministry of Military Affairs, Chief Ataman S. Petliura, the Headquarters of the Ukrainian Army, etc., which submitted the following types of legal acts for consideration: laws, orders, appeals, declarations of recall, etc.

The legal institutions covered by the military legislation of the UNR Directory were analyzed, which included: the institution of ensuring the military security of the state; the institution of military service and fulfilment of military duty; institute of democratic state and civil control of the armed forces of the UNR; institute of counteraction to information danger in the military sphere; institute of material and financial support for the functioning of the armed forces; institute of protection of the civilian population during armed actions; institute of legal responsibility of military personnel, etc.

It is proposed in the conclusion to pay attention in the following prospective studies of this period to the comparison of the features of the legal registration of military reforms in the newly formed states that emerged in Europe after the First World War alongside the UNR.

Key words: legislation, Directory, legal acts, institutions, military sphere, armed forces, military construction.

Постановка проблеми. Протягом воєнного стану та повномасштабної війни в нинішній Україні об'єктивно зазнають змін положення військового законодавства, що регулюють відносини у сфері військового будівництва та воєнної організації задля зміцнення обороноздатності держави. Безумовно даний процес удосконалення воєнної справи повинен відбуватися з урахуванням позитивного міжнародного юридичного досвіду та на основі вітчизняних правових традицій, що постійно збагачувались за довгу еволюцію їх формування, одним з періодів якої була доба реального правління Директорії Української Народної Республіки (грудень 1918 – листопад 1920 рр.), коли в оперативному порядку здійснювалось упорядкування воєнної організації як сукупності органів державної влади й військових підрозділів, які поставали на основі актів тогочасного законодавства.

Мета дослідження даної роботи полягає в історико-правовому аналізі визначальних інститутів та видів норм військового законодавства Української Народної Республіки доби Директорії на сучасному науковому рівні для встановлення його суспільного значення у розвитку правової системи України.

Стан опрацювання проблематики. Новочасна актуальність обраної теми позначається в тому, що хоча за попередні десятиріччя значна кількість творчих опрацювань була в основному присвячена загальному розвитку військової справи вітчизняної історії національного державотворення доби Директорії Української Народної Республіки у працях таких науковців як І. Бойко, О. Бойко, Я. Вікторська, П. Гай-Нижник, Я. Грицак, С. Губський, Ю. Каліберда, Є. Коновалець, В. Капелюшний, М. Ковальчук, М. Копиленко, О. Копиленко, М. Кравчук, І. Кушко, М. Лит-

вин, С. Литвин, І. Логвиненко, Ж. Мина, О. Мироненко, К. Науменко, О. Новікова, Г. Осташко, В. Панафідін, А. Пелешишин, Я. Садовий, В. Сальський, В. Сергійчук, В. Сідак, В. Скоморовський, В. Солдатенко, Л. Радченко, В. Смолій, М. Стопчак, І. Терлюк, Я. Тинченко, Н. Чупрінова, П. Шандрук, М. Шаповал, В. Шульгін, А. Харук, І. Хома, П. Христюк, тощо, однак поза все доцільно вказати, що в історико-правовому сенсі, аналіз окремих категорій військового законодавства зокрема не здійснювався. Крім того потрібно відзначити, що в наш час найбільш вагомим збірником законодавчих пам'яток з даної теми є двотомна робота «Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.» (Київ, 2006 р.), у якій зосереджено значний комплекс документальних матеріалів вищих органів влади та управління Української Народної Республіки доби Директорії (УНР Директорії) включаючи ті, які безпосередньо відносились до джерел військового права.

Виклад основного матеріалу. Реформування державних органів влади взагалі та розбудова збройних сил зокрема Української Народної Республіки періоду правління Директорії з кінця 1918 року і до кінця 1920 року супроводжувалась їх юридичним оформленням на основі нових правових актів. Законодавча діяльність Директорії як найвищого органу влади УНР, в тому числі у воєнній сфері, характеризується трьома періодами: 1) повстанській (15 листопада – 14 грудня 1918 року; 2) самопроголошення (15 грудня 1918 – 21 січня 1919 років); 3) легітимності (28 січня 1919 – кінець 1920 років). Дійсно, Трудовий конгрес України (проходив 23–28 І. 1919 р.) як тимчасовий вищий законодавчий орган УНР, що був скликаний Директорією з метою організації влади та визначення форми державного правління після повалення гетьмана П. Скоропадського [1, с. 881] своїм Універсалом 28 січня 1919 року проголосив: «Вся вища влада на Україні, на час перерви засідань Трудового Конгресу, має належати Директорії, котра доповнюється представником од Наддністрянської України (Галичини, Буковини і Угорської України), акт з'єднання з якою затверджено на першому засіданні Конгресу 24 сього січня» [2, с. 110], маючи на увазі делегування Директорії законодавчої та військової влади, тим паче, що одним з директорів став Головний отаман Українських Республіканських військ С.В. Петлюра, який обіймала цю посаду з листопада 1918 року (з листопада 1920 року – Головний отаман військ і Флоту УНР). До отримання легітимних повноважень Директорія як повстанський та революційний орган прийняла активну участь у формуванні збройних загонів для воєнних дій проти гетьмана П. Скоропадського, видаючи нормативні акти у вигляді відозв, універсалів, повідомлень тощо, які мали здебільшого політичну декларативну форму та наказів, що стосувались військової справи про мобілізацію до війська, постачання, військово-польових судів тощо. Так за Наказом Директорії про мобілізацію до лав армії УНР від 27 листопада 1918 року встановлювалися наступні вимоги: «1. Всім громадянам, що перейшли військову муштру у всіх родах зброї і у флоті, здатним носити зброю, від 20 до 35 років включно, а старшинам до 43 років, негайно стати в ряди армії Української Народної Республіки для захисту здобутків революції та боротьби з гетьманом і гетьманським поміщицьким правительством. ... 2. На протязі 24 годин від часу оголошення цього всім громадянам, підлеглим мобілізації, явитися до пунктів своїх призовних участків, для чого коменданти, комкори та військові начальники повинні негайно утворити прийомні комісії в складі: представника військової влади, лікаря представника місцевого самоврядування... 8. Хто спізниться з явкою у призначений строк, той буде покараний по присуду військового польового суду. 9. Призову до війська підлягають люди здорові перелічених років, окрім полонених, що повернулись з полону за останні два місяці тощо» [3, с. 385-386]. Другий революційний період становлення влади та управління в галузі нормотворчості характерний ухваленням Радою Народних міністрів Тимчасового закону «Про силу законів, про порядок утворення законів та про форми і порядок їх оголошення» від 26 грудня 1918 року, в якому насамперед вказувалось: «Всі закони і постанови, які мали силу на території України до 4 грудня 1918 р., оскільки вони не скасовані законами або постановами нового уряду Української Народної Республіки, залишаються в силі і надалі, як закони і постанови Української Народної Республіки» [3, с. 395], тобто всі попередні правові акти прийняті в УНР за правління Центральної Ради, які встояли під час Гетьманату, залишались чинними. Надалі даний закон закріплював порядок ухвалення нових актів законодавства та вказував на наступні основні стадії їх проходження: по-перше, законопроекти розроблюються в відповідних міністерствах, в державній канцелярії або в окремих відомствах та вносяться до Ради Народних Міністрів; по-друге, при розгляді законопроектів в Раді Народних Міністрів постанови останньої виносяться більшістю голосів членів Ради; при рівності голосів голос того, хто головує, дає пе-

ревагу; по-третє, текст закону підписує голова Ради Міністрів і той міністр або голова окремого відомства, яким законопроект було внесено на розгляд Раді; по-четверте, підписані впорядковані законопроекти представляються державним секретарем на затвердження Директорією; по-п'яте, затвердження Директорією закону, який ухвалено Радою Міністрів, відбувається власноручним підписом голови Директорії або його заступника та не менш од двох членів; по-шосте, затверджений Директорією законопроект набуває силу закону й надсилається для оголошення у Віснику Ради Народних Міністрів; по-сьоме, закони оголошуються в тій формі, як їх затверджено Директорією, але в іменуванні закону зноситься, що його ухвалено Радою Народних Міністрів [3, с. 396], саме узаконений порядок ухвалення, всіх правових актів взагалі та військових безпосередньо, пройшов випробування до легітимізації Директорії, був схвалений Трудовим Конгресом. Третій легітимний період законодавчої діяльності УНР Директорії відзначений ухваленням Радою Народних Міністрів (утворена 26 грудня 1918 р.) на чолі з С. Остапенком Тимчасового закону про порядок внесення й затвердження законів в Українській Народній Республіці. від 14 лютого 1919 р. По-перше, відповідно до даного закону було створено у складі Ради Народних Міністрів менший колегіальний орган – Кабінет Міністрів [4, с. 9], до якого входили – голова кабінету та міністри закордонних справ, народного господарства, земельних справ, внутрішніх справ, фінансів та військових справ. По-друге, цей новий закон встановлював зміни у стадіях та порядку прийняття актів законодавства, а саме: 1) проекти законів та постанов ухвалюються Кабінетом Народних Міністрів або Радою Народних Міністрів; 2) остаточно редагуються державною канцелярією; 3) підписуються головою Кабінету Народних Міністрів та відповідним міністром або керуючим міністерством; 4) докладаються Директорії УНР головою Кабінету Народних міністрів і державним секретарем; 5) після письмового затвердження Директорією проекту закону чи постанови відбувається посвідчення державного секретаря. По-третє, у пункті 7 даного закону зазначається: «В надзвичайних випадках закони і постанови можуть видаватися безпосередньо Директорією без попередньої ухвали Кабінету чи Ради Народних Міністрів. В цьому випадку ці закони і постанови посвідчуються керуючим справами Директорії і передаються до державної канцелярії для опублікування» [3, с. 477], що на наш погляд сприяло швидкому та оперативному прийняттю актів військового законодавства. Наприкінці правління Директорії УНР ухвалюється Радою Народних Міністрів та затверджується Головою Директорії Закон «Про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці» від 12 листопада 1920 року, у розділ третьому якого під назвою «Законодавство в Українській Народній Республіці» закріплюється оновлений порядок прийняття нормативних актів в таких параграфах: «5. Українська Народна Республіка управляється на точній основі законів, у відповідний спосіб виданих; 6. Законопроекти відповідних Міністерств, по ухвалі їх Радою Народних Міністрів подаються на розгляд Державної Народної Ради через її Президію; 7. Внесені в Державну Народну Раду законопроекти або ухвалюються нею самою, або передаються нею на остаточне розв'язання Ради Народних Міністрів; 8. Проекти законів, ухвалених Державною Народною Радою або Радою Народних Міністрів (згідно § 7) за належними підписами, тощо» [5, с. 86]. Крім того даний закон декретував вибори глави держави на випадок смерті або добровільної відставки попереднього, мав діяти до моменту утворення нового представницького органу суверенної України та став одним з юридичних актів, що склали правову основу функціонування уряду УНР в екзилі, який в своїй діяльності крім всього іншого займався підготовкою проектів збірників законодавства.

Переходячи впритул до конкретного висвітлення воєнної теми взагалі потрібно усвідомити сучасне поняття військового законодавства під яким визначають – систему правових актів, у яких закріплені норми, що регулюють відносини в галузі військового будівництва і діяльності воєнної організації держави [6]. Автор вважає, що дану дефініцію військового законодавства слід екстраполювати на добу національно-державного відродження 1917-1921 років для визначення аналогічної галузі правової системи УНР Директорії, сферою якої було охоплено сукупність правових актів, що регулювали суспільні відносини пов'язані з воєнною службою та оборонною безпекою держави. По суті під військовим законодавством УНР доби Директорії потрібно розуміти – сукупність юридичних актів, у яких закріплені юридичні норми, що регулюють правові відносини у воєнній сфері держави, військовому будівництві і функціонуванні її збройних сил. Вітчизняні правові акти воєнної сфери за способом зовнішнього вираження були одним з видів джерел військового права УНР Директорії разом з революційними правовими звичаями; нормативними актами бувшої імперії та Тимчасового уряду, універсалами та законами УНР доби Центральної

Ради, нормативно-правовими актами Гетьманату, міжнародно-правовими договорами з іноземними державами, оперативними наказами і розпорядженнями військового командування, судовою практикою воєнних трибуналів тощо. За своїм відношенням до військової справи і воєнної організації акти законодавства УНР Директорії видавались у вигляді повідомлень, наказів, постанов, законів, тимчасові законів, відозв, привітань, звернень, нот, конвенцій, циркулярів, листів, універсалів, оповіщень, декретів тощо – всього більше мілітарних правових пам'яток. Найчастіше з них видавались владою накази, закони та постанови, наприклад: Наказ Головного отамана С. Петлюри війську Української Народної Республіки від 16 січня 1919 року; Закон про Державний інспекторат у військових частинах та інституціях Української Народної Республіки від 12 травня 1919 року; Постанова про асигнування 3.000.000 гривень для військового та торговельного мореплавання на Півдні України від 14 квітня 1920 року тощо.

Згідно законодавства УНР Директорії право законодавчої ініціативи як стадії юридичної процедури визначалось у змозі зазначеним органам влади на внесення до законодавчої установи офіційної пропозиції про ухвалення, зміну або скасування актів законодавства. Найвпливовішим суб'єктом права законодавчої ініціативи стосовно воєнної сфери, насамперед стала Директорія УНР, саме за її ініціативою були внесені на розгляд наступні правові акти військового характеру: I. Повстанського періоду Директорії – Наказ Директорії «Про мобілізацію до лав армії УНР» 27.11.1918 р., Наказ Директорії «Про утворення комісій постачання» 30.11.1918р. тощо за підписами Голови Директорії В. Винниченка та членів С. Петлюри, Ф. Швеця, О. Андрієвського; II. Самопроголошеного періоду – Декрет Директорії УНР «Про утворення управління преси та інформації» 31.12.1918 р., затвердженого Головою Директорії В. Винниченком та членами А. Макаренком, С. Петлюрою, Ф. Швецом тощо; III. Легітимного періоду – Відозва Директорії та уряду УНР «До народу України з приводу подальшої діяльності уряду і армії у боротьбі за державність» 2.12.1919 р, засвідчена Головою Директорії Отаманом С. Петлюрою та членами уряду. До правових актів підготовлених, розглянутих та ухвалених за ініціативою особисто Радою Народних Міністрів УНР, норми яких також у правовому відношенні стосувалися військового будівництва, належали: Тимчасовий закон Ради Народних Міністрів про силу законів, про порядок утворення законів та про форми і порядок їх оголошення 26.12.1918 р. завізований Головою Радою Народних Міністрів і Державним секретарем, Відозва уряду УНР «До українського народу із закликом встати до рішучого бою» 31.05.1919 р. підписана Головою Ради Народних міністрів Б. Мартосом та членами уряду включно з в.о. народного міністра військових справ Г. Сиротенка, Наказ уряду УНР селянам «Про організацію місцевої самооборони проти грабіжників і дезертирів з Червоної армії» 11.06.1919 р. за підписом Голови Ради Народних Міністрів та Державного секретаря, Декларація правительства УНР. № 359. 2.06.1920 р. підписом ухвалена Головою Ради Народних Міністрів В. Прокоповичем та 14-міністрами разом з військовим міністром Генерального штабу В. Сильським і в.о. державного секретаря В. Оніхімовським тощо. З тогочасних пам'яток права видно, що військове міністерство також здійснювало розробку проєктів законодавчих актів та передавало їх на затвердження Ради Народних Міністрів, наприклад: Закон «Про заклик військових до дійсної служби 13.01.1919 р. з підписом Голови Ради Народних Міністрів В. Чеховського та військового міністра Отамана О. Грекова, Закон «Про Державний інспекторат у військових частинах та інституціях Української Народної Республіки» 13.05.1919 р. тощо, тобто до суб'єктів законодавчої ініціативи також безумовно відносились народне міністерство військових справ УНР Директорії. Разом з військовим міністерством до ініціативних суб'єктів з нормотворчості стояло морське міністерство, у відомстві якого були воєнно-морські сили Другої УНР, про що засвідчують наступні акти: Закон «Про ухвалу та переведення в життя тимчасового закону про військовий флот Української Народної Республіки» 25.01.1919 р., Тимчасовий закон «Про флот Української Народної Республіки». 25.01.1919 р., підписи морських міністрів під текстом яких свідчать про підготовку їх проєктів займалося відповідне міністерство. Окремі військові правові акти розроблялися за ініціативою Головного Отамана С. Петлюри та ухвалювалися ним особисто, серед яких можна відзначити: Наказ Головної команди військ Української Народної Республіки «Про заведення військової цензури» 26.01.1919 р., Наказ Головної команди військ Української Народної Республіки «Про заборону самочинних реквізицій у населення. 12.02.1919 р., Наказ Головної команди військ УНР «Про боротьбу з дезертирами і провокаторами» 31.03.1919 р., Відозва Головного отамана С. Петлюри «До українських військ, спрямована проти погромних дій» 27.08.1919 р. тощо. Зі Звернення уряду УНР «До народу України з приводу оголошення війни Денікіну» 24.09.1919 р.

вбачається, що до суб'єктів законодавчої ініціативи та нормотворчості можна віднести Президента Української Національної Ради ЗО УНР Є. Петрушевича, підпис якого поряд з підписами Голови Директорії Головного отамана С. Петлюри та членів Директорії й уряду стоять під цим політично важливим документом. З документів теж видно, що воєнний Штаб Української армії за своєю ініціативою видавав локально оперативні накази, директиви, розпорядження, повідомлення, відозви збройним силам, а саме: «Повідомлення з штабу Українських республіканських військ. 17.11.1918 р., «Звернення штабу Головного отамана до воїнів Української армії» 7.09.1919 р. з підписами Головного отамана, начальника штабу та отаман квартирмейстера штаб, які також можна віднести до джерел військового права УНР Директорії.

Потрібно відзначити, що загальний рівень збройних сил УНР доби правління Директорії відзначався, з однієї сторони належною боєздатністю воєнних формувань, з іншої вони потребувала реформування в той час коли держава знаходилася у перманентному стані війни з декількома ворожими арміями. Так науковці зазначають що піднявши повстання проти гетьмана П. Скоропадського Директорія УНР, на відміну від УНР Центральної Ради, не мала жодних сумнівів відносно того, чи потрібні збройні сили, здатні боронити її незалежність, однак, як і в багатьох інших випадках, проблеми виникли тоді, коли треба було визначити концепцію формування української армії. Досліджувалось декілька різновидів, а саме від набору вояків-добровольців до побудови регулярних збройних сил. У результаті з усіх можливих варіантів було обрано найпростіший – масову мобілізацію [7, с. 161], тобто призов до армії та флоту під час оголошення воєнного стану чоловіків-резервістів визначеного віку.

Військове законодавство, на основі якого відбувалось будівництво збройних сил в УНР Директорії, доцільно характеризувати за відповідними інститутами (ланками) права або законодавства як базових груп, відносно відокремлених від інших і пов'язаних між собою правових норм. Автор підтримує висновок, що досліджуючи важливість співвідношення системи права і системи законодавства, галузі права і галузі законодавства, потрібно звертати увагу на їх взаємообумовленість, а саме на той аспект, що галузь права може розвиватися і функціонувати лише за наявності правового, достатнього та якісного масиву актів законодавства, які регламентують певну сферу суспільних відносин. Тому помилковим видається як повне ототожнення військового права і військового законодавства, так і їх повне протиставлення, адже їх сутність полягає у системних зв'язках змісту та форм [8, с. 57]. Крім того автор погоджується з судженням науковців про те, що військове законодавство явище динамічне, особливо в умовах воєнного стану, а тому орієнтоване на ефективне регулювання правовідносин, які виникають у військовій сфері з урахуванням практичних потреб й особливостей різних категорій військовослужбовців [9, с. 52], саме тому в даній статті мається на меті аналіз норм та інститутів військового законодавства УНР грудня 1919 – листопада 1920 років.. Ми схильні до дефініції про те, що інститут як самостійна складова військового законодавства правової системи УНР Директорії – це впорядкована сукупність правових актів, що призначені для регулювання конкретних військово-правових відносин протягом тривалого як мирного так і воєнного часу.

Важливу групу актів військового законодавства УНР Директорії складають ті, норми яких забезпечували воєнну безпеку держави. Взагалі на думку науковців воєнна безпека обіймає сукупність заходів для забезпечення і сприяння готовності особи, суспільства і держави до застереження і відбою мілітарних загроз через створення і стабільного функціонування військової організації, здійснення мобілізаційної підготовки економіки і населення [10, с. 37], включаючи як захід законодавчу діяльність. До законодавства в найширшому його значенні [11, с. 499] стосовно воєнної безпеки потрібно віднести наступні акти: Закон про ухвалу та переведення в життя тимчасового закону про військовий флот Української Народної Республіки від 25 січня 1919 року; Закон про ухвалу та переведення в життя тимчасового закону про військовий флот Української Народної Республіки від 25 січня 1919 року; Закон про мобілізацію старшин та урядовців-учителів 17 лютого 1919 року; Звернення уряду УНР до народу України з приводу оголошення війни Денікіну від 24 вересня 1919 року; Закон про мобілізацію для поповнення армії звільнених від ворога повітах УНР від 14 вересня 1920 року тощо. Так згідно Закону про оголошення воєнного стану та стану облоги на Україні від 24 січня 1919 року було встановлено: «1. Всю територію Української Народної Республіки оголосити на військовому стані; 2. Залишити Київську губернію на стані облоги; 3. Поширити стан облоги на губернії Чернігівську та Полтавську; 4. Надати військовому міністру право обмежувати та зносити цілком як на деяких частинах території Укра-

їнської Народної Республіки, так і на всій її території, як військовий стан, так і стан облоги. ...» [3, с. 57], тобто інститут правового забезпечення воєнної безпеки об'єднував правові акти протидії зовнішній військовій небезпеці.

Наступний інститут військового законодавства УНР Директорії уявляється той, що акумулював правові акти відносно проходження військової служби, яка характеризувалась специфікою виконуваних задач і функцій, а саме: Постанова про звільнення від мобілізації деяких урядових осіб судового відомства від 9 січня 1919 року; Закон про заклик військових до дійсної служби від 13 січня 1919 року; Постанова про прийом в Дієву армію Української Народної Республіки охотників від 18 січня 1919 року; Закон про утворення посади Наказного отамана Народної Республіканської армії та про обсяг прав і обов'язків Головного отамана, Наказного отамана і військового міністра від 24 лютого 1919 року; Закон про скасування посади Наказного отамана Народної Республіканської армії, про верховну головну команду її та про Військову раду від 19 липня 1919 року; Закон про встановлення «Статуту Державного інспекторату Армії Української Народної Республіки» від 15 вересня 1919 року; Постанова про звільнення від мобілізації деяких урядових осіб судового відомства від 2 жовтня 1919 року тощо. Прикладом документів даного правового інституту є Закон про досрочний призив молоді для укомплектування старшинського складу армії та про відкриття юнацьких військових шкіл від 24 січня 1919 року, де закріплено наступне: «І. Для укомплектування старшинського складу армії Українське Народної Республіки в найкоротший час негайно відчинити юнацькі (військові) школи всіх родів війська з прискореним курсом. II. В ці школи прийняти всіх бажаючих молодих людей і козаків, котрі задовольняють таким умовам: 1) громадяни Української Народної Республіки; 2) з освітою не нижче 2-х класових міністерських шкіл або вищих початкових; 3) здоров'ям відповідають умовам особливої інструкції; 4) не молодші од 20 і не старші од 30 років, хлопці і жонаті [3, с. 450]. Також за час правління Директорії УНР було ухвалено та вступило в силу ряд військових статутів: Дисциплінарний статут Армії УНР, затверджений Головним Отаманом 21.01.1919 р.; Скорочений Дисциплінарний статут Армії УНР (12 пунктів.), введений наказом Головної Команди Військ УНР від 24.05.1919 р.; Муштровий статут для піхоти від 23.06.1919 р.; Статут залогової служби від 10.07.1919 р.; Тимчасовий Статут внутрішньої служби від 30.07.1919 р.; Військовий карний статут від 07.07.1919 р. [12, с. 33], себто вказані як приклад звичайні та спеціальні закони, постанови, статuti регламентували своїми положеннями порядок перебування громадян у збройних силах під час виконання військового обов'язку.

Правові акти, норми яких вміщували в собі інспектування збройних сил УНР складали ще один інститут військового законодавства, а з них найбільш типовими є: Закон про Державний інспекторат у військових частинах та інституціях Української Народної Республіки від 13 травня 1919 року; Закон про встановлення цивільних прифронтових комісаріатів уряду УНР при штабах армій, дивізій та рівних з ними військових груп від 25 червня 1920 року; Закон про Цивільне управління при Головній команді Військ УНР від 23 вересня 1920 року тощо. Так, Положення про Державний інспекторат у військових частинах та інституціях Української Народної Республіки 13.05.1919 р. у пункті шостому вказує на завданням державного інспекторату є: «а) стежити за своєчасним і точним виконанням всіх наказів центральної військової влади, перестерігати і в пні винищувати демагогічність, саботаж, розпусту, пияцтво, мародерство, грабіжництво та недбале відношення до служби, а також за тим, щоб не було господарських зловживань в частинах та інституціях; б) стежити за політичним настроєм козаків і старшин і вживати всіх заходів, аби військові частини та інституції були щиро демократичні і національно виховані. ...» [3, с. 526], тобто в даному інституті зосереджені постанови демократичного державного і цивільного контролю збройних сил Батьківщини..

Наступна ланка (інститут) комплексної галузі військового законодавства УНР Директорії характеризується сукупністю правових норм проти інформаційної небезпеки наприклад: Постанова Директорії про заборону агітації проти Української Народної Республіки від 26 листопада 1918 року; Наказ Головного командування військ Української Народної Республіки про заборону антиурядової агітації від 8 грудня 1918 року; Декрет Директорії УНР про утворення управління преси та інформації, від 31 грудня 1918 року; Відозва Директорії та уряду УНР до народу України з приводу подальшої діяльності уряду і армії у боротьбі за державність від 2 грудня 1919 року тощо. Наприклад, Наказ Головної команди військ Української Народної Республіки про заведення військової цензури 26.01.1919 р. встановив: «З метою охорони державного порядку і громадсько-

го спокою у формі тимчасового і надзвичайного правила приказую завести військову цензуру для всіх періодичних видань, листків і брошур, які появляються на території УНР» [3, с. 464], цебто переважно в даних актах зафіксовані правові засоби протидії ворожій інформаційній агітації, наприклад таких як військова цензура.

Особливого виокремлюється правовий інститут матеріального та фінансового забезпечення функціонування збройних сил УНР з наступними наказами, постановами, законами: Наказ Директорії про утворення комісій постачання від 30 листопада 1918 р Тимчасовий закон про флот Української Народної Республіки. № 238. 25 січня 1919 року; Постанова про асигнування 5.000.000 (п'яти мільйонів) корон в рахунок військового фонду на утримання Стрілецької бригади в Чехії від 5 квітня 1920 року; Постанова про асигнування 3.000.000 гривень для військового та торговельного мореплавання на Півдні України від 14 квітня 1920 року; Постанова про асигнування 300.000 гривень контр-адміралу Михайлу (Петроградському від 14 квітня 1920 року; Постанова про асигнування авансу в чотири мільйони гривень військовому міністру на утримання охорони при Головному отаманові військ Української Народної Республіки від 19 травня 1920 року тощо. Для прикладу можна привести Закон про встановлення підводної натуральної повинності для формування військових транспортів 23. 08. 1919 р., в якому зазначається: «По вимозі військової влади і в зазначений нею речинець населення кожної волості зобов'язане поставити в розпорядження начальника етапно-транспортної частини головного начальника постачання Дієвої армії по 20 парокінних цілком справних запряжених здоровими кіньми підвід при 20 погонщиків. Розподіл цієї повинності між населенням кожної волості та вживання заходів щодо її виконання покладається на волосних і сільських комісарів за допомогою військової влади та волосної народної управи [33, с. 563], тобто в даних правових актах йдеться про військовий кошторис вітчизняних армії та флоту.

Окремий структурний підрозділ військового законодавства УНР складається з правових актів захисту цивільного населення під час збройних конфліктів (військових дій), серед яких виділяються: Наказ Головної команди військ Української Народної Республіки про заборону самочинних реквізицій у населення від 12 лютого 1919 року; Наказ уряду УНР селянам про організацію місцевої самооборони проти грабіжників і дезертирів з Червоної армії від 11 червня 1919 року; Відозва Головного отамана С. Петлюри до українських військ, спрямована проти погромних дій від 27 серпня 1919 року; Відозва Головного отамана С. Петлюри до селянства про здачу зброї від 10 вересня 1919 року; Звернення Головного отамана військ УНР Симона Петлюри «До повстанців» від 7 травня 1920 року Наказ командування армії УНР про боротьбу з противрейською погромною агітацією від 7 липня 1920 року тощо. Прикладом даної категорії може бути – Наказ головного отамана військ УНР С. Петлюри про наведення порядку на звільнених від ворога територіях. 21. 08. 1920 р., в якому категорично вимагається: «Кожне село, кожна волость, кожний хутір не чекайте, поки прийде стала влада, а відразу ставте над собою голову, старшину або старосту. Людину розумну і чесну. На кожних десять дворів ставте десяцького чи сторожа, щоби охоронятись від злодіїв та грабіжників! Хай охороняє лад, хай бережуть державне й громадське майно: гуральні, цукроварні, фабрики та заводи. Ніщо не мусить загинути – ні зброя, ні машини, ні коні, ні інші речі» [33, с. 663], саме в цьому та інших наведених документах йшлося про правовий захист мирного населення під час війни офіційно ухваленими актами законодавства УНР.

Нарешті не менш важливою складовою комплексного військового законодавства УНР Директорії був інститут юридичної відповідальності військовослужбовців який, показаний наприклад наступним правовими пам'ятками: Наказ Головного отамана Українських Республіканських військ С. Петлюри про утворення військово-польових судів від 22 листопада 1918 року; Тимчасова постанова про утворення та формування військової жандармерії Української Народної Республіки від 14 березня 1920 року; Закон про зміни і доповнення законів про організацію військових судових інституцій та їх компетенцію. Інструкція начальникам військових частин від 21 квітня 1920 року тощо. Так в Наказ Головної команди військ УНР про боротьбу з дезертирами і провокаторами 31. 03. 1919 р. крім усього іншого було вказано: «Коли серед заарештованих будуть попадатися новобранці – таких слід негайно перепроводжувати в призначені для них місця; дезертирів же передавати в розпорядження повітових комендантів, які в залежності вини їх повинні чи відправляти їх [у] свої військові частини, чи віддавати їх до судової відповідальності надзвичайних військових судів» [3, с. 512], тобто йдеться про альтернативне покарання за скоєння військовослужбовцями злочинної дії вже під час проходження служби в армії. Види покарання за військові

правопорушення визначалися санкціями вказаними вище Дисциплінарним статутом Армії УНР від 21 січня 1919 року, Скороченим Дисциплінарним статутом Армії УНР від 2 травня 1919 року та Військовим карним статутом від 7 липня 1919 року, які були підготовлені воєнними фахівцями Генерального Штабу Армії УНР. Саме за час своєї діяльності в Києві Генеральний Штаб видав кілька воєнно-наукових праць і всі головніші військові статuti, а після його залишення вся оперативна діяльність перейшла до Штабу Дійової Армії та штабів військових частин. Штаб Дійової Армії працював самостійно і лише в важливіших операціях рішення приймав головний отаман С. Петлюра [13, 1181], однак все більше відчувалась недостатність воєнних теоретиків.

Порівнюючи правові пам'ятки військового законодавства Української Народної Республіки доби Директорії та Західноукраїнської Народної Республіки можна зазначити, що в останній, інститут правового забезпечення процесу прийняття рішень під час планування та ведення операцій, представлений документально набагато ширше [14, с. 14], та воно і не дивно, багато архівних оперативних документів через постійні бойові дії та неодноразові переїзди уряду УНР зникли, або знаходиться у закордонних архівах недослідженою.

Через ці та інші вже політичні причини у творчих роботах вітчизняних авторів військове будівництво в УНР Директорії оцінюється по-різному. Так ще перший Голова Директорії та політичний діяч В. Винниченко досить критично охарактеризував у своїй праці «Відродження нації» (Київ-Відень, 1920) перші кроки його соратників в розбудові збройних сил наполягаючи при цьому на необхідності організації революційної й соціалістичної армії, без якої, як він вказував, «... ніякі наші гасла і декрети не могли бути здійсненими», та вніс проект організації старшинських шкіл, в які приймалися би свідомі політично й соціально українські робітники й селяни – до випусків з цих шкіл, офіцерів призначати з унтер-офіцерів, а крім усього ввести в армію інститут політичних комісарів [15, с. 186]. Як зазначають науковці, що така точка зору, характерна для В. Винниченка, не була притаманна Головному Отаманові військ УНР С. Петлюрі – він, як людина хоча і не військова за фахом, але така, що мала вже певний досвід у вирішенні військово-організаційних проблем, розумів важливість для війська наявності у ньому кваліфікованих військових фахівців [16, с. 226], та історія показала, що зазначений підхід Голови Директорії був би можливим у тривалий мирний час. На наш погляд проведення мобілізаційного призову чоловіків під час оголошення воєнного стану, які вже мали бойовий досвід на полях I Світової війни повинен був сприяти у формуванні професійної армії. Крім юридичного закріплення мобілізації до армії УНР проводились різноманітні заходи: було сформоване вище військове командування; з метою перевірки особистого складу армії було проведено роботу щодо з'ясування відношення посадових осіб до відродження УНР [17, с. 95], а це були невідкладні оперативні дії, особливо важливі для підвищення рівня управління збройних сил та підняття його морального духу.

Не піддається сумніву, що вагомі причини тих проблем, які постануть перед Директорією, було закладено саме на першому етапі її діяльності: нескоординованість дій, політична конкуренція, брак належних умов для проведення мобілізації та великий вплив мас до військ, при яких український уряд був у складній ситуації: та не мав союзників і підтримки [18, с. 43], але не всі питання залишилися не вирішеними. Все ж таки поряд з відсутністю професійних командних кадрів, слабкою матеріально-технічною базою, відсутністю твердої влади на місцях та частими політичними суперечками, керівництву Директорії вдалося досягнути певних успіхів, які полягали у запровадженні системи основних військових статутів; врегулюванні питання мобілізації шляхом прийняття законів «Про мобілізацію» та «Заклик військових до дійсної служби»; військових звань, соціальної та матеріальної забезпеченості військових [19, с. 26], і все це у відносно короткий час з листопада 1918 року до весни 1919 року.

Військове будівництво стосувалось не тільки армії, але і флоту та контролю над виконанням військової служби. На початок березня 1919 р. було створене Морське відомство УНР, відповідальне за розбудову Військово-Морських Сил. Важливим було впровадження в цій системі служби інспекцій військ, яка контролювала функціонування того чи іншого роду збройних сил [20]. З вказаних вище документів видно, що велика увага приділялась оснащенню всіх родів військ. Збройні сили Директорії в цей період склалися з піхоти, кінноти, артилерії (легка, важка, гірська, піша і кінна), технічних військ (сапери, понтонери, залізничні самохідні формації); панцерних сил (панцерні самоходи і потяги) та авіації [20], а в подальшому планувалось значно упорядкувати воєнну сферу матеріально-технічного постачання військ. Потрібно погодитися з твердженням, що як показав час, весь подальший перебіг української революції після весни 1919 р.

– це історія калейдоскопічної зміни урядів, відчайдушних спроб досягти на фронті нових перемог після все частіших військових поразок, розпачливих пошуків союзників та безуспішних намагань одержати визнання серед тих держав, які на мирній конференції у Парижі вершили долю післявоєнної Європи [21, с. 103], включаючи як буття ЗУНР так і Східної України де протягом кінця 1920 – початку 1921 років продовжував не вщухати повстанський рух, учасниками якого були також бувші вояки армії та флоту УНР.

Висновки. Попередньо провівши в основній частині статті історико-правовий аналіз маємо спроможність прийти до наступних головних висновків. По-перше, пропонується визначити види військово-правових актів УНР, завдання яких полягало у здійсненні правового регулювання суспільних відносин у воєнній сфері, за суб'єктами законодавчої ініціативи, що були підготовлені та внесені: Директорією УНР – накази, декрети, відозви; Радою Народних міністрів УНР – тимчасові закони, накази, відозви, декларації; військовим міністерством УНР – закони, тимчасові закони; Головним отаманом С. Петлюрою – накази, відозви, звернення; Президента УНРади ЗО УНР Є. Петрушевича разом з Головою Директорії – звернення; воєнного Штабу Української Армії – звернення тощо. По-друге, само собою напрашується розуміння, що для логічного сприйняття правової бази воєнної сфери Української Народної Республіки доби Директорії, галузь військового законодавства доцільно поділяти на такі окремі ланки: правовий інститут забезпечення воєнної безпеки держави; правовий інститут проходження військової служби та виконання військового обов'язку; правовий інститут демократичного державного та цивільного контролю збройних сил УНР; правовий інститут протидії інформаційній небезпеці у воєнній сфері; правовий інститут матеріального та фінансового забезпечення функціонування збройних сил Батьківщини; правовий інститут захисту цивільного населення під час збройних дій; правовий інститут юридичної відповідальності військовослужбовців тощо. Надалі в історико-правових дослідженнях пропонується звернути увагу на особливості юридичного оформлення мілітарних реформ в новоутворених державах, які поряд з УНР виникли на просторі Європи після Першої Світової війни, а саме Польщі, Чехословаччини та Угорщини з метою порівняльного вивчення історичного зарубіжного досвіду розвитку військового законодавства та реформування збройних сил і військово-промислового комплексу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Довідник з історії з історії України (А-Я): посібник для навчальних закладів. За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. 2-е вид. доопр., допов. Київ: Генеза, 2002. 1136 с.
2. Конституційні акти України. 1917-1920: невідомі конституції України. [Д.Б. Яневський, В.І. Крюков]; наук. ред. і упоряд.: Ю.Д. Прилюк, В.Ф. Жмир. Київ: Філософська і соціальна думка, 1992. 269 с.
3. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Док. і матеріали. У 2-х томах. Том 2. Упоряд. В. Верстюк (керівник) та інші. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. 744 с.
4. Кушко І.С. Структура та повноваження Ради Народних Міністрів у системі органів публічного управління доби Директорії Української народної республіки. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Публічне управління та адміністрування. Том 33 (72) № 3. 2022. С. 7–12. URL: https://www.pubadm.vernadskeyjournals.in.ua/journals/2022/3_2022/2.pdf (дата звернення: 17. 11. 2025)
5. Хрестоматія з історії держави і права України: Том 2. Лютий 1917 р. – 1996 р. Навч. посіб. для юридич. вищих навч. закл. та фак.. У 2-х томах. В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький. За ред. В.Д. Гончаренка. Київ: Ін Юре, 1997. 800 с.
6. Військове законодавство. Енциклопедія сучасної України: сайт. Електрон. текст та зображув. дані. 2017. URL: <http://esu.com.ua/article-34472> (дата звернення: 17.11.2025).
7. Копиленко О.Л., Копиленко М.Л. Держава і право України. 1917-1920: Навч. посібник. Київ: Либідь, 1997. 208 с.
8. Військове право: підручник. За ред. І.М. Коропатніка, І.М. Шопіної. Київ: Алерта, 2019. 648 с.
9. Микулець В.Ю. Сучасне поняття військового законодавства та його систематизація. Інноваційні дослідження та перспективи розвитку науки і техніки у XXI столітті: Зб. тез доп.

- учасників Міжнар. наук.-практ. конф. до 30-річчя Приват. вищ. навч. закл. «Міжнар. економ.-гуманітар. ун-т ім. акад. Степана Дем'янчука» (м. Рівне, 19 жовтня 2023 р.). Рівне: ВПНЗ «МЕГУ», 2023. Ч 2. С. 51–52. URL: <https://dspace.megu.edu.ua:8443/jspui/bitstream/123456789/4426/1> (дата звернення: 17. 11. 2025)
10. Ліпкан В.А. Ліпкан О.С, Яковенко О.О. Національна і міжнародна безпека у визначеннях та поняттях. Київ: Текст, 2006. 256 с.
 11. Шемшученко Ю.С. Законодавство. Юридична енциклопедія: В 6 т. Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1999. Т. 2: Д – Й. 741 с.
 12. Шульгін В. Систематизація військового законодавства України. Історико-правові аспекти *Адміністративне право і процес*. № 4 (31). 2020. С. 27-43. URL: <https://dspace.megu.edu.ua:8443/jspui/bitstream/123456789/4426/1> (дата звернення: 17.11.2025)
 13. Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Кн. 2. Голов. ред: Володимир Кубійович і Зенон Кузеля. Мюнхен; Нью-Йорк: «Молоде життя», Наукове товариство імені Шевченка у Європі. 1949. Репринтне відтворення видання 1949 року. Київ. Т. 2. 1995. С. 801-1230.
 14. Вовк О.Й. Військове законодавство Західноукраїнської Народної Республіки (історико-правовий аналіз). *Київський юридичний журнал*. Видавничий дім «Гельветика». № 6 / 2024. С. 5–17. URL: <https://journals.fpk.kyiv.ua/index.php/kyivlawjournal/article/view/58/53> (дата звернення 17. 11. 2025)
 15. Винниченко В. Відродження Нації: історія української революції [марець 1917 р. – грудень 1919 р.]. Частина III. Київ; Відень: Видавництво «Дзвін». [З друкарні Христофа Райсера Синів], 1920. 535 с.
 16. Белік А.В. Військове будівництво в період Директорії УНР. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 2012, вип. XXXII. С. 222–227. URL: https://old.istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/32/belik.pdf (дата звернення 19. 11. 2025)
 17. Кравчук М. Держава та армія УНР в добу Директорії та їх правове закріплення. *Evropský politický a právní diskurz*. – 2018. – Sv. 5, Vyd. 6. – С. 88-96. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2018/2018-5-6/15.pdf> (дата звернення 19. 11. 2025)
 18. Мина Ж.В. Формування, склад і стратегічне становище збройних сил Директорії УНР у період із листопада 1918 р. до початку грудня 1918 р. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Історичні науки. Том 32 (71). № 1, 2021. С. 40–44. URL: https://www.hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/1_2021/9.pdf (дата звернення 19.11.2025)
 19. Скоморовський В.Б. Вікторська Я.В. Організаційно-правові основи розбудови армії директорії УНР (1918-1920 pp.). *Legal Bulletin*. 2023. № 3(9). С. 22–27. URL: <https://lbku.krok.edu.ua/index.php/legal-bulletin/article/view/395/339> (дата звернення 19.11.2025)
 20. Збройні сили Директорії. URL: <https://www.psdinfo.pro/post> (дата звернення: 17.11.2025).
 21. Грицак Я. Нарис історії України: Формування модерної української нації XIX–XX ст. 2-ге вид. Київ :Генеза, 2000. 249 с.